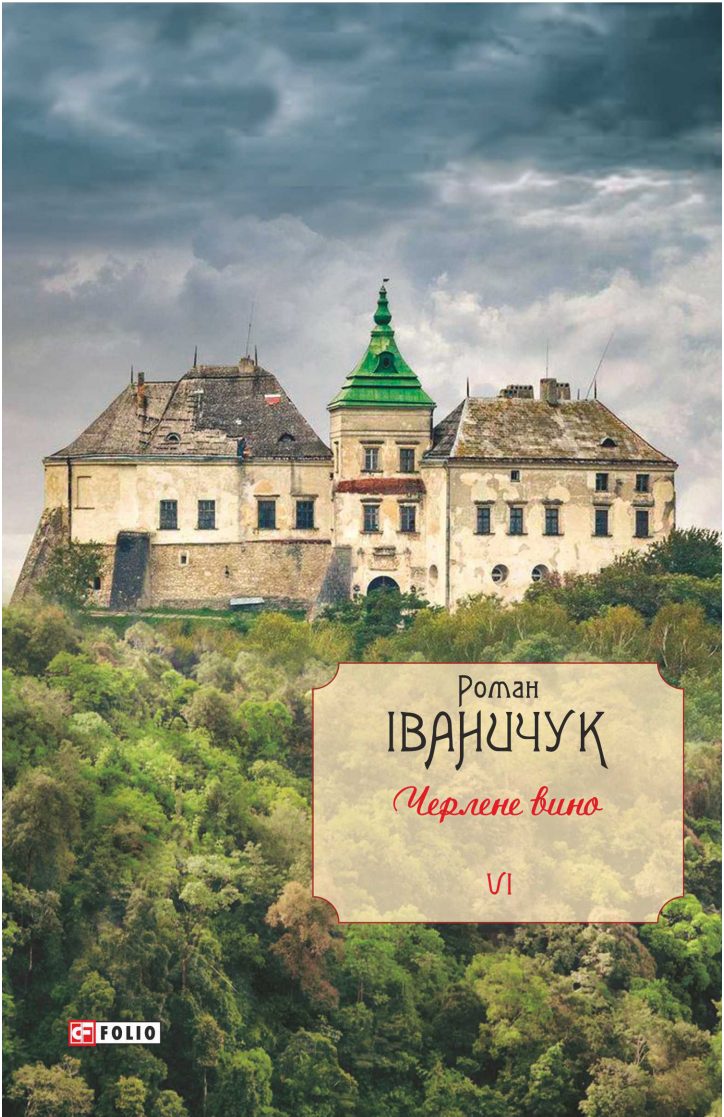

Роман

ІВАНИЧУК

Черлене вино

VI

FOLIO

Роман Іванович Іваничук

Черлене вино

Серия «Роман Іваничук. Зібрання творів (Фоліо)», книга 6

http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=38009666
Роман Іваничук. «Черлене вино». Літературно-художнє видання: Фоліо; Харків; 2018
ISBN 978-966-03-8133-9

Аннотация

Роман Іваничук (1929—2016) – відомий український письменник, лауреат премії ім. А. Головка, Національної премії України ім. Т. Шевченка та ін. У його творчому доробку близько двадцяти історичних романів, якими письменник заповнює білі плями в нашій історії. І він не обмежується лише зображенням тих чи інших подій минулого, а визначає багато проблем, які хвилюють наших сучасників.

Роман «Черлене вино» (1976), що увійшов до VI тому зібрання творів Р. Іваничука, відтворює події першої половини XV століття – героїчну оборону останньої твердині Галицько-Волинського князівства – Олеського замку, маленького острівця народної волі. Через образи сміливого ратоборця Івашка Рогатинського, скомороха Арсена, гончаря Микити автор змальовує запеклу

боротьбу підневільного люду, що кинув виклик можновладній шляхті.

Содержание

Розділ перший 5
Розділ другий 26
Розділ третій 52
Розділ четвертий 66
Конец ознакомительного фрагмента. 68

Роман Іваничук
Черлене вино

Розділ перший
Скоморохи

…Ту кривавого вина не доста; ту пир докончаша храбриї русичі; свати попоіша, а самі полегоша за землю Рускую.
«Слово о полку Ігоревім»

– Скоморохи йдуть! Побрішники! Баїшники!

На трикутному брукованому майдані, що широким краєм уперся аж у Стир, а гострим у В'їзну браму Любартового замку, зчинилася веремія. Ярмарковий ритм умить порушився: обвішані шовком та оксамитом литовські жидове, що з самого досвітку звихались у натовпі, перші прослизли до оборонного муру, ховаючись із своїм крамом за вірменськими ятками; львівські вірмени перестали провадити гендель – застеляли плахтами ляди з шафраном, перцем і заморськими винами; українні кметі, покинувши рибу, мед, віск, бігли, штовхаючись, уділ майданом, щоб не проґавити оказії, тільки тверські торгові люди, мовчазні й незворушні, стояли, ніби нічого й не трапилося, із сороками з соболиними, боб-

ровими й горностаєвими шкурками і зневажливо знизували плечима:

– Невидаль яка! Гусе-е-льники…

Замкові козачки, одвірні, служки, кухарі, забувши, по що їх послали підстолії та підчаші, протискались крізь натовп луцьких міщан, котрі виходили на майдан у ярмаркові дні не так задля торгів, а щоб прочути новини, які інколи просочувалися крізь мури замку; шляхтичі й бояри стримано споглядали видовище збоку; найближче стояли цікаві до всього волинські кметі й каланники в смушевих шапках і широкополих кожухах.

Від річкового причалу, де розмістилися торгові комори й купецькі гости[1], наближався строкатий гурт чоловіків у червоних, синіх та зелених свитах, з дудами, бубнами, лірами, гуслями.

Скоморохи зупинилися перед юрбою, що вигнулась півколом на майдані. Наперед вийшов довговусий молодий гусляр і, кланяючись у пояс, пробіг очима по обличчях, оцінюючи перш за все маєтність публіки, а ще й вроду жінок та дівчат, що хорошіли перед ним у напруженому чеканні втіхи.

Енергійним рухом перекинув гуслі з-під пахви на живіт, поправив ремінь на шиї і, подаючи знак своїй братії, вдарив пальцями по струнах:

Гопки, гопки витинають,

---

[1] *Гости* – заїжджі двори для купців.

Кроком, кроком присідають,
А Миколка плеще в руки,
Та підскакує до любки,
Боже їх спаси-и-и! —

заспівав гусляр дрібушечки для привітання, а скомороший хлопчик-танцюрист загамселив тріпачка по осклизлому від льоду бруку.

– Ой потішники ви мої! – сплеснула від захоплення у долоні дівчина в білому кожушку й гарячій шальоновій хустині.

Чорновусий гусляр обпік дівчину карим поглядом, мов смолою, підморгнув хвацько; дівчина зарум'янилася, метнулася, щоб стати за чиюсь спину, та натовп, мов стіна, стужавів позаду – сховатись було нікуди. Гусляр вигукнув:

– Гей, та не втікай, голубонько, постій, крале чорноброва, покажи своє личко, най ся подивлю, чи то калиною, чи карміном, а чи морозом щоки й губки рум'янила. Милі братове, упадем – не пропадем, шпільнемо нині не за дукат угорський, не за гривну краківську, не за квартник львівський та й не за простибі, а за небесні очі й малиновий усміх цієї пишної чічки!

Дівчина підвела голову, грайливою усмішкою зігнала ніяковість з обличчя й мовила задьористо:

– Та й баламут же! Ну то грайте, заплачó!

Дружно вдарили дударі, гупнув бубніст квачем по лункій шкурі, і разом притихли; біля гусляра став лірник, покрутив

корбою, і полилася завоїста, гейби весільна, аж терпка мелодія, пересипана, немов морозне повітря блискітками інею, вкрадливим бренчанням гусельних струн:

А в тій світлиці стоїть Орися,
Убиралася й наряжалася.
До церкви пішла, як зоря зійшла,
У церков зайшла і засіяла.
Там пани стояли та й ся питали:
Чи ти царівна, чи королівна?

Дівчина слухала, не зводячи погляду з гусляра: він співав, легко водячи пальцями по струнах, плавно торкаючись їх, і дивно перемінювався в її очах з веселуна й балагурника в зацного лицаря. Пісня змовкла, і дівчина сказала тихо:

– А я ж таки Орися…

– Ясочко ти моя! – знову став гусляр жартуном. – Чи ти Орися, чи ти Марися, а ми ще тебе й налякаємо, тільки мамі не жалійся!

З гурту скоморохів вийшов, перевалюючись з боку на бік, – де він тільки був захований – рудий ведмідь, тягнучи за собою ланцюг. Він підвівся на задні лапи, висолопивши червоного язика.

Вискнули жінки, крик переполоху покрився реготом, ведмідь повернув голову до проводиря-циганчука.

– Не балушись на мене, – мовив циган до звіра, – а поклонися чесному панству й похвались, яким розумом Господь

тебе нагородив і якої науки в паламаря навчився. Ну, Гаврилку клишоногий, покажи, як дівоньки чепуряться.

Ведмідь кумедно вклонився, простяг убік лапу, ніби тримав у ній люстерко, а другою повів понад очима і по морді.

Сміх покотився над майданом, а клишоногий Гаврилко, виконуючи волю господаря, уже танцював, перекривляв суддю, який сидів за суддівським столом, лицаря, що йде із списом у бій: вставляв палицю під пахву і поривався з нею до натовпу; пив пиво з кухля, наслідував попа, що йде із заутрені, потім пішов у обхід, простягаючи циганову шапку, в яку посипались півгроші, квартники, динари.

– За яку провину даєш серебро дияволу в жертву, велику згубу душі своїй творячи, а сатані радість? – звідкись узявся монах-домініканець у червоному капелюсі й довгій білій рясі. Він помахував у бік скоморохів посохом: – Fistula dulce canit[2], коли во славу Божу, – мішав домініканець, мов горох з капустою, слов'янщину з латинню. – Гудця і свірця обминай з боязнію, бо то є поганське, а не християнське. Це ж помислив сатана, як відвернути паству від костелу, – бісів зібрав, у людей їх поперемінював, і йдуть вони у зборі великому, і всі б'ють у бубни coram publico![3] Податтю їх, податтю, многократною!

– Піп у дзвін, а дідько в клепало!

– Сова нічна!

---

[2] Сопілка солодко співає *(латин.)*.

[3] При народі *(латин.)*.

– Грайте, потішники!

Посипалися викрики з юрби, та вже померкло веселіє, бо хоч і відтіснили дебелі парубки монаха, та прийшов він сюди не сам: протиснувся до скоморохів екзактор, зажадав податку від ватажка.

Гусляр зміряв здирцю темним поглядом.

– Платили мпи, мосціпане! У твої руки й на цьому ж місці давали щорічну подать у двадцять ґрошів, коли нас покликав жондца[4] Луцького замку вітати королівські і княжі кортежі, що перед Різдвом котилися сюди з Вільна, Кракова й Мальборка! А чи, може, пам'ять тобі відібрало?

– За хвальні пісні ви платили, але й згрібали від ясновельможних жменями. За сатанинські же, які блуд сіють і честь дияволу віддають, окремо і подвійно дати мусиш, – підспівував екзактор у тон домініканцеві, що стояв поруч і теж чекав на мзду.

– Вороння погане, на смалене прилетіли! Та пропадіть ви пропадом! – почувся розгніваний дівочий голос.

Та сама красуня, якій співали скоморохи за небесні очі й усміх малиновий, розстебнула білий кожушок, витягнула з вишитого пацьорками пуляреса, що висів через шию на червоній волічці, дукат, кинула в простягнуту руку екзакторові, і подив пішов по народу: мусила ж ця дівчина бути багачкою, коли так щедро віддала монету, за яку в купецькій ятці могла собі купити аж десять пар найкращих сап'янців.

---

[4] *Жондца* – староста *(пол.)*.

– Не треба нам милостині, крале, – побагровів гусляр і сягнув у кишеню кафтана. – Забери, дівчино, свої гроші в пана екзактора, ми не жебраки, що онде руки простягають і гостець свій, і паршу, і язви мальовані напоказ у мороз виставили. Ми чесна братія…

– Лицарська вдача в тебе, гусляре, – відказала дівчина, – але ж не милостиня це, а плата за твою пісню.

– Спасибі, дівонько… Тоді скажи, а ми ще заграємо тобі веселої, звідки ти і хто така?

– Орися я, мовила вже, а батько мій – Івашко з Рогатина, господар на замку в Олеську, – дівчина якусь мить невідривно дивилася на парубка, а потім зникла в натовпі.

Майдан вирував. Купці заспокоїлись – побрішники цього разу не шнирили поміж ятками – і далі провадили гендель; натовп, що зібрався на видовище, танув – скоморохи більше не грали.

Ватажок-гусляр, забувши про побратимів, блукав очима по метушливій юрбі, шукаючи, чи не промайне де гаряча хустина з довгими тороками по білому кожушку; зір його потьмянів, коли побачив, як дівчина, оминаючи вузький Глушець, що обминав мур, подалася до боярського стану.

– Івашко з Рогатина… Господар на замку в Олеську… – проказав, гірко посміхнувшись. – Вкуси собі палець, Арсене, не вхопиш шилом патоки… Ех, братіє, братіє, порвалось на мені шматіє, як не ймете віри, подивіться на діри! – Він задер поли зеленого кафтана й повернувся до скоморохів. Ті ще не

ховали інструментів, бо гурт не зовсім розтав, можна було продовжувати веселіє.

– Агов, вую, – похопився Арсен, побачивши неподалік сухорлявого чоловіка зі шпакуватою короткою бородою і в оксамитовій ярмулці, що був схожий на пілігрима або дидаскала. – Вую, немолоді вже єсьте, то мали б знати, коли той Івашко опинився в Олеську, бо колись старостував там варшавський хорунжий Павло з Родзанова, мазовчин окаянний, який собаками цькував нас від замку аж до Гавареччини, де ми в гончарів напилися й горшки побили.

– А знаю, знаю, – відказав чоловік. – Івашко ласку в Яґайла заслужив ще під Ґрюнвальдом, за що став боярином земельним, королівським ленником на Рогатинщині. А потім до Вітовта перейшов, і той його старостою Олеського замку поставив. – Чоловік оглянувся: серед людей, які ще не розійшлися, не видно було ні шляхтичів, ні королівських рицарів – стояли тільки селяни й міщани. – Івашко – здольний лицар, і кажуть, він серед тих бояр, які за Свидриґайла. Та тільки…

– А що, а що? – почулося з гурту. – Свидриґайло – князь справедливий, він за Галицьку Русь православну…

– Усі за Русь православну, – примружив очі чоловік. – Усі… Щоб більший кусень собі відшабатувати. Токмо ми, русини, ще не знаємо, з якого боку підступитися до тії Галицької Русі…

Туроподібна В’їзна вежа з подвійною брамою, гостроверхі

Владича і Стирова над південним урвищем поєдналися між собою товстостінним муром із заборолами, заховавши від людського й ворожого ока правительське ядро Волині з ґотичним червоним палацом великого литовського князя посередині замкового двору, з собором, резиденцією луцького єпископа, каплицею і сторожовими ізбами.

Міцну фортецю збудував колись на стрімкому березі Стиру син Данила Галицького Мстислав. Її можна взяти хіба що голодом або безводдям.

До замку зусібіч тулиться багатолюдний Луцьк, відгороджений од лядського боку непрохідними багнами над Стиром і Сапалаївкою; вийти з нього безмостовою дорогою можна тільки трактом, що йде від Владичої вежі на Литву.

Великий князь Литво-Русі Вітовт Кейстутович резидує в червоному палаці, звідки веде підземний хід попід Владичу вежу аж до Гнідави; до княжих хоромів сходяться вряди-годи на урочистості й бенкети європейські монархи, які з'їхалися до Луцька на конґрес. А Волинь натужується і стогне, а дорогами щодня тягнуться санні валки з міхами борошна, з бочками меду, з тушами впольованих у пущах зубрів, лосів, і женуть звідусіль волинські кметі стада биків та баранів – щоб нагодувати й напоїти іменитих гостей.

Не міг замок умістити всіх європейських правителів з почтами, бо наїхало їх тієї зими під 1430 рік!

Вітовт відвів для постоїв найкращі будинки в Луцьку й фільварки на околицях, одного лише гостя, та й то не над-

то прошеного, задля остороги поселив у склепінчастих кімнатах Стирової вежі – неспокійного, бунтівливого, та нині потрібного йому в тяжбі з королем Польщі Яґайлом – свого двоюрідного брата Свидриґайла Ольґердовича, князя чернігівського.

Сьогодні – великий ярмарок на майдані перед В'їзною брамою: днями ко́нрес закінчиться. Нині ж увечері велику нараду провадитимуть європейські правителі в червоному палаці Вітовта: Свидриґайло з самого ранку жде запросин на нараду.

Не кличуть… Вітовт прислав дари, брат Яґайло – милостивого листа, а самого не просять.

Свидриґайло ходить по хоромах, немов звір у клітці, злоба й рішучість нахлинають на нього, і враз, мов спалах блискавки, проймає мозок рішення:

«У себе скличу свою раду!»

Князеві думи перервав скрип дверей, на порозі став одвірний:

– Державець Олеського замку боярин Івашко Преслужич-Рогатинський проситься до тебе, князю.

– Клич… Клич! Саме до речі…

До хоромів увійшов високий лицар з посивілою бородою і, поклонившись, мовив:

– Руські бояри просять тебе, Свидриґайле, у свій стан. Князь, кремезний і присадкуватий, підійшов до гостя і довго стояв мовчки, придивляючись, – наче зважував, чи варто ді-

литися з цим мужем своїми замислами. Боярин теж мовчки ждав. Густе волосся, пов'язане чорною стрічкою, спадало на плечі, губи заціплені, погляд пильно пантрував князя.

– Б'є наш час, Івашку, – врешті вимовив Свидриґайло, заповзята рішучість блиснула в очах князя, і злагіднів погляд боярина. – Чуєш, б'є наш час… Це добре, що ти прийшов, олеський старосто. Я тебе ще не зрів ув очі, а ти моя головна опора на півдні – на Кам'янець мало маю надії. Кажеш, просять мене руські бояри у свій стан? Скажи, що йду. А ввечері ви всі прийдете до мене на бенкет… Але як це так, що я досі тебе не бачив, Преслужичу?

– Спасибі, що хоч ім'я моє запам'ятав…

Понурився боярин Івашко: близько тримає біля себе Свидриґайло князів Василя Острозького, сина Федора, що то ратоборствує нині серед гуситів, і Олександра Носа, та визволяли Свидриґайла з крем'янецької тюрми не тільки вони. Як нині пам'ятає Івашко… У великий четвер 1418 року зібралися князі Василь та Олександр у Рогатині, у дворі Преслужича, і таку кознь задумали: «Свидриґайло за нами стояв, то ми визволимо його і князем своїм поставимо». І послали в Крем'янець двох чоловік, змовившись із ними: «Предайтеся служити воєводі крем'янецькому. Єгда же ми прийдемо ко граду, ви возвод отогніть і міст положіть». І ті приїхали, довірилися воєводі, а в понеділок Великодній Василь, Олександр та Івашко прибули до Крем'янця із загоном у п'ятсот чоловік, пройшли по спущеному мосту і серед темної ночі

перебили крем'янецьку залогу…

– Ніч була, коли ми тебе визволяли з крем'янецького острогу, – сказав по хвилині Івашко. – Василь Острозький та Олександр Ніс помчали тоді з тобою до Констанци, я ж повернувся у Рогатин. Ти не забув того, княже, що врятували ми тебе?

– Не забув, – спохмурнів Свидриґайло, і це не пройшло повз уваги Івашка Преслужича. – Скільки маєш війська в Олеську?

– Тисяча. На полі – тисяча. А в замку вона трьох вартує. Неприступний мій замок.

– Як довго витримаєш облогу?

– Півроку. Але чому ти спохмурнів, князю?

Відповіді не було, і серед цієї мовчанки раптом тривога пройняла боярина. Півроку… Тисячі королівських рицарів на заолеських полях – від Підлисся до Плiснеська – з таранами, облоговими баштами, кінні й піші, в залізі і з вогнем, а замок посередині – між порослими лісом болотами і хребтом Вороняцьких гір. Півроку на червоному полі… А якщо більше?

– Чому ти спохмурнів, князю? – перепитав Івашко Преслужич.

– Думаю…

Та враз забігали Свидриґайлові очі, весело спалахнули, він розкотисто засміявся – щось скомороше, заразливо веселе було в цьому безпричинному сміхові, і боярин засміявся

теж.

– Півроку, кажеш? – обірвав сміх Свидриґайло. – А нам досить півмісяця!

– Спитати хочу тебе, князю…

– Увечері спитаєш. Я збираюся до вашого стану.

Засурмили роги біля В'їзної брами, литовські стражники підняли вгору алебарди, лучники вибігли на майдан, вигукуючи:

– Дорогу, дорогу!

Галман знявся за вірменськими лядами, литовські жидове, обвішані дорогими єдвабами та оксамитом, спритно пробралися до проходу, а від паперті Покровської церкви поповзли жебраки. Немов жуки, мов слимачня, катуляли на сідницях, перевалювались на милицях, рачкували на руках, сунулись на животах безногі, сліпі, безрукі, кульгаві, з оголеними синіми колінами, з виставленими обрубками, з відкритими гнойовими виразками, лементуючи, скиглячи. Їх, ніби то було гаддя або щури, відштовхували ногами лучники, жебраки хапали воїв за халяви чобіт, відкочувались і наповзали знову.

– Дорогу! Дорогу!

З навстіж відчиненої брами в супроводі ратників стрімливо вийшов сивовусий лицар у шоломі, увінчанім страусовим пір'ям, у панцирі, покритому наопаш кубраком з лосиної сириці, з широким мечем при боці.

Він ішов, понуривши, мов тур, голову, не дивлячись по

боках, не звертаючи уваги на зазивні викрики та просьби купців.

– Ялмужни, князю славний православний, наша особо мила, пану Богу приємна! – заскиглили каліки, і лицар, не спиняючись, пожбурив жменю монет у жебрацьке місиво, але тут, немов подесятерена луна жалюгідного скигління, донеслося від юрби, де стояли скоморохи:

– Слава Свидриґайлові! Слава князеві руському і литовському!

Свидриґайло зупинився, м'язисте обличчя налилося багрянцем, немов десь глибоко в душі князя скипіла прихована лють, проте роблена усмішка розпогодила його вид, він круто повернув управо, підійшов до гурту.

– Хто єсьте, що хвалу мені воздаєте? – спитав Свидриґайло, обводячи поглядом строкату юрбу в смушевих шапках, клепанях, у сіряках, сердаках, дублених кожухах, у скомороших різнобарвних каптанах.

– Вшелякі, князю, суть тут, – за всіх відказав мізерний чоловік в оксамитовій ярмулці, з-під якої спадало рідке волосся на комір сірого сукмана. – Вольні й невольні, кметі й каланники, тяглові люди й ремісники. І скоморохи, й жебраки он суть. А ти яких шукаєш, княже? Чи, мо', воїнів потребуєш?

Свидриґайло кинув гострий погляд на чоловіка, зустрівся з його пильними й розумними очима, що пазили князя з-під кошлатих брів, і відказав:

– Потребую. Много люду потребую – таких, щоб мали чим і за що воювати.

– А за що, княже? – спитав чоловік. – Знаємо, що міщанин воює за маґдебурію, шляхтич – за шляхетську хартію, землянин – за двір, жолдак – за жолд. За що воюватиме тяглий смерд – за калан?[5] Зварич[6] – за прасолку? Данник – за подимне й рогове?

– Я ж їх і не кличу, любомудре. Та й з чим вони підуть на рать?

– А ти поклич. Хіба не чуєш – хвалу тобі викрикують, надію мають на тебе. Токмо з ними сильний будеш. Покладися на них, то підуть вони з рогачами – за отчизну.

Опустив голову князь – думав хвилину, потім глянув спідлоба на худорлявого чоловіка з мудрими очима і спитав:

– А що єсть отчизна?

– Нині вона для людей те, що я вже сказав. А для жебраків – дерев'яна мисочка для подаянь. Ти ж зроби так, щоб вітчизною для них стала земля, на якій живуть!

– А тоді набирати мені ратоборців з отих? – показав Свидригайло на калік.

– І вони були колись люди.

– Смішний ти, чоловіче, і нерозумний. Хоч і не схоже, та, мабуть, сам смерд єси?

– Русин єсьм, княже. А ти за Русь хочеш стати.

---

[5] *Калан* – удар нагайкою *(тюрк.)*.

[6] *Зварич* – солевар.

Забігали жовна на вилицях князя, він повернувся, за ним стали литовські ратники, і тут Свидриґайло упритул зіткнувся із скоморохами, попереду яких стояв вродливий парубок з гуслями під пахвою. Князь ступив крок, але зупинився і, подумавши мить, сягнув у полу кубрака. Вийняв дукат і кинув гусляреві.

– Ти їхній ватажок? Сьогодні, як ударить дзвін на Покрові, приходьте в Стирову вежу співати на моєму бенкеті.

І рушив майданом у бік русинського боярського стану.

– Віддай йому дукат, парубче, – мовив чоловік. —Негоже співцеві грати в кості з сильними світу сього.

– Еге ж, – хмикнув Арсен, – базікайте… А ми де пиво п'ємо, там честь віддаємо.

– Дивись, щоб не перепив. Аби на похміллі не прокинувся, бува, у ковпаку з дзвіночками…

– Та хто ви такі, що всіх повчаєте? – огризнувся гусляр. – Пророк чи хто?

– Та ні… Я, хлопче, Осташко Каліграф. З Олеська.

Він сказав це, повернувся і загубився в юрбі, а тоді до Арсена підійшов одноокий, без руки старець і мовив:

– За віщо образив нас, скомороший ватажку?

– Гур-гур, їде Юр, – визвірився Арсен на старця. – А ти хто такий?

– Рівня тобі. Я – отаман калік перехожих.

– Та як ти смієш, голодранцю! – закричали скоморохи, і циган відпустив ланцюга, на якому тримав ведмедя.

Звір заревів і кинувся до старого. Той позадкував, а жебраки – врозтіч.

– Тікайте, щури підвальні, як не хочете знати, що таке амінь в отченаші! – зареготав їм услід Арсен.

І змовк. Звіддаля дивився на нього чи то глузливо, чи то співчутливо жебрацький отаман, похитував головою, і Арсен відчув, як у душі заворушився докір до самого себе. Чи ж то давно було?..

Жебручі спудеї Яґеллонського університету – жаки – бродять краківським передмістям, випрошуючи грошей і хліба, бо їм, бач, захотілося рогатої беретки бакалавра, а їсти нема що, і з бурси схизматів прогнали, а люди людьми: хто дає подаяння, а хто палицею проганяє. Верталися у свої підвали з худими торбами, і вигукнув Арсен з Перемишля, зупинившись біля чепурної хатини, в якій мешкали львівські маляри і різьбярі, що оздоблювали каплиці у катедрах Вавеля.

«Не хочу більше жебрати! – пошпурив він торбу. – Чуєте – не хочу…»

«То здихай», – відказали йому жаки й подалися далі, тільки три залишилися біля нього – нинішні дударі, – витрусили з кишень хто що мав.

«Нап'ємося сьогодні, а завтра – як Бог дасть!»

«Нап'ємося! – змахнув рукою Арсен. Він підійшов до хатини малярів, затарабанив у шибку: – Майстре Симеоне і ти, челяднику мізерний, ану виходьте – жаки багачами стали!»

Вони чорно пили в корчмі й співали, а коли у спудеїв не

залишилося ні гроша, сказав – навіть напідпитку поважний – майстер Симеон Владика:

«Змарнуєтеся тут, хлопці. Ми по святах вертаємося до Львова, ходіть з нами. Скоморошити будете, то гоноровий хліб – не жебрацький».

…З малярами прощалися на краківському передмісті Львова. Роздобули в новгородських купців, які стояли тут постоєм, гуслі, труби, дуди й подалися, минаючи Львів, на Рогатин. Перший заробіток мали в королівського ленника – рогатинського пана Івана Преслужича. Боже мій, та це ж напевно той самий – нинішній господар замку в Олеську! А Орися… скільки років минуло… Може, слухала, може, чула… Ой Арсене, Арсене, скомороший ватажку, на кого ти задивився нині!

А чи раз задивлявся? Були й шляхтянки, і меркаторські служниці, і блудниці… Але ця… Відчув, як увійшла в нього незнайома Орися, мов непрошений гість до господи, і стала несподівано бажаним гостем, котрого він ждав давно, нудьгуючи в переситі й бруді за світлою чистотою. Знав: є десь вона на світі, та не зустрілася йому ні разу.

І втратив?

– Братіє… – Арсен повів відсутнім поглядом по товаришах. – Ввечері будьте біля Покрови, я прийду…

Здивувалися скоморохи, що ватажок полишає їх самих, коли вони мають у руках цілий дукат; Арсен відвернув голову, минаючи жебрацьку юрбу, він відчув, як чіпляється його

спини погляд отамана. Чого йому треба? Арсен ще раз згадав своє жебрацтво, і йому стало страшно від думки, що сам колись простягав руку; він оглянувся крадькома, чи не дивляться за ним побратими і, звиваючись поміж людьми, квапився до боярського стану.

«Не вступлюся звідси, поки не вийде. Ще раз мушу уздріти…»

Стояв у дворі і грав на гуслях. Його не проганяли дворові, бо скоморохам дозволялося у ці дні грати в Луцьку. Перехожі пани й підпанки кидали дрібні монети на струни.

Арсен грав, і у дверях будинку нарешті стала-таки дівчина в шальоновій хустині.

Стояла, нерішуча, на порозі, захоплено дивилася на гусляра, радісно яскріли її очі. Дивна туга огорнула була її, коли покинула базар, хотіла повернутися і ще раз глянути на чорновусого ватажка скоморохів, та не посміла, а його погляд біг за нею, розсотувався чорною стрічкою, і якби вернулась і пішла по ній… то втекла б, втекла від того, що чекає її у батьківському домі, і хай діється тоді Божа воля… Зі скоморохом? А може, то її лицар? Не можна, не можна… Уперше в житті солодка млість і жадання сповили спекотою її тіло: вернутися, утекти, утекти… Безвольна й сумна лежала, втопивши обличчя у подушку, і ввижалися їй бліді, порожні очі нелюба, й обпікав її карий погляд красеня. І враз почула гомін струн…

Одну тільки мить стояла Орися на порозі, рвонулась з міс-

ця, підбігла.

– Чого ти тут?..

Арсен опустив гуслі, монети посипались долу, він спитав:

– Ти справді боярівна, Орисю?

– Яке тобі діло, гусляре, до того… Я ж вийшла. Ходім…

– На край світу?

– А де він?

Вони пішли поруч глибокою вузькою вуличкою, з берегів нависали снігові намети і сипався на червоні ружі сивий іній, срібні голки домережували узори барвистої хустки, чіплялися брів, пахучих щік дівчини; тиша над замерзлим Стиром хрустко ламалася, скрадливо потріскувала, по льоду бігла змійкою поземка.

– Ти була малою ще… Чи пам'ятаєш скоморохів у вашому дворі в Рогатині?

– Пам'ятаю… То був ти?

– Я… А тебе я не бачив… Яка ти гарна!

– Красеню… То був ти…

Куди ми йдемо? Ходім… Лід твердий, не проламається… Верби в білих китицях нагнулися, примерзли гіллям до снігу… Ходім. Лунко дуднить лід, а у Гнідаві церква, там священик до вечірні готується, він тепер має час… Тут, край світу, дівчино, на Стирі. Тут, боярівно… Скомороше, скомороше, вузький наш світ… Тихо як. Надуте вороння бовваніє на кучугурах… Я самотня, гусляре, мене заміж готують, а у священика в Гнідаві в цю мить вільна хвилина… Я не бачив,

Орисю, вродливішої за тебе, може, не тут край світу, хто б нас найшов… А батько як?.. А побратими?.. Кряче зловісний крук на дубі за Стиром, ми вже посередині ріки… Чому я боярівна? Чому я скоморох?

– Вертатися треба, Арсене…

– І – назавжди?

– Хто знає…

– Я поцілую тебе.

– Поцілуй. Легенько так. Не зрани задуже. Щоб не боліло потім…

Вихопилась з його обіймів і побігла швидко, не оглядаючись. Хрустіла й ламалася на друзки тиша, ще почула Орися, як закричав їй услід Арсен:

– Вернись, вернись!.. Ні, я не вмру, не вмру, поки…

А решта слів замерзли на льоду.

Розділ другий
Привиди в Луцькому замку

Свидриґайло повернувся з руського боярського стану зібраний і рішучий. Знав уже непомильно: настав його час. Сьогодні Вітовт на останній раді конґресу повідомить монархів про свою готовність прийняти з рук повелителя urbis et orbis[7], короля чеського й угорського, римського імператора Сиґізмунда корону. Тож недарма Яґайло вчора у ласкавому посланні, писаному рукою краківського єпископа Олесницького, обіцяв Свидриґайлові Поділля. Не буде йому відповіді – сам візьме, як прийде пора. Недарма і Вітовт переслав бочівку мальвазії – найкращого грецького вина! Спасибі, вино вип'є… Хай отримує Вітовт корону і відірве Литву від Польщі для своїх нащадків – не має Вітовт синів, а йому вісімдесят. Умре з Божою поміччю новоспечений король литовський, а корону з допомогою русинських бояр перейме Свидриґайло.

Князь зняв із себе шолом, панцир, кубрак, хоч під камінним склепінням волокло холодом; кремезний, широкоплечий, у лляній сорочці, сів на стілець біля каміна.

«Коли коронують Вітовта, – думав, – нині, завтра? Все одно в той же день умре, а я з його ратниками, які тепер так

---

[7] Міста і світу *(латин.)*.

сторожко зирять за мною, увійду у Владичу вежу, а звідти битим шляхом до Вільна і Тракая. Хай радять нині, я ж даю руським боярам бенкет».

Сиве волосся, скуйовджене під шоломом, сповзло на поморщене чоло князя; Свидриґайло, погладжуючи великим пальцем довгий вус, дивиться на вогонь. Мерехтливі язики полум'я вряди-годи вихоплюються назовні, облизуючи черінь, і освітлюють короткими зблисками майолікові кахлі з зображенням битв, учт, з ликами лицарів та князів.

Креденсери у сусідній залі накривають столи до бенкету; Свидриґайло попиває з кухля гарячу мальвазію, котру зволив прислати великий князь, легкий хміль розворушує уяву, будить у шістдесятирічного князя спогади.

Свидриґайло невідривно вдивляється в химерні китиці вогню, і нагадали вони йому дідівський зніч – вічний вогонь, що палав у храмах бога Перкуна ще в ті часи, коли племена летиґолів жили в пущах над Німаном і Двіною, а їхні князі-кунігаси й жерці-кревіти платили сусіднім народам данину віниками й ликом. Не бачив він тих священних вогнів своїх предків, їх відблиски дійшли до нього лише через язичеські сказання, та навіч зрів, як виходили з боліт і пущ ятвяги і курші, в отроцтві своєму сильні й беручкі, і займали майже без опору колись могутні, а тоді сплюндровані татарвою князівства Чорної, Білої і Червоної Русі – й сягнули аж по Київ.

Князь думав. Так було: темними завоювали вони Русь і

від Русі самі просвітліли, і віру православну прийняли, і грамоти навчилися і руську мову й письмо взяли до двору, та й самі розчинилися в руському морі й ослабли разом із завойованим народом: забрали в русичів державний скіпетр, а втримати його в своїх руках не змогли. Ще не встигла відкотитися татарська орда, хоч підбив її Ольґерд над Синіми водами, а Дмитрій Донський – на Куликовому полі, як посунули з заходу залізні полчища тевтонів з хрестами на білих плащах. Тоді-то з Кракова до Вільна прийшли посли і слабкому, але жорстокому і славолюбному литовському князеві Ягайлові показали золоту польську корону, за яку він, не вагаючись, віддав полякам Литво-Русь. І почався католицький мор на православних землях.

Гаряче вино хмелило Свидриґайла, обличчя і руки зігрівав вогонь, язики полум'я лизали рельєфи на кахлях. Князь перевів погляд від вогню на камін: фігури на кахлях ворушилися, ніби там справді дзвеніли пугарі на учтах і трощилися у битвах списи. Свидриґайло прислухався: таки десь гомоніли в замку приглушені голоси, може, долинали вони аж із червоного палацу; насторожився князь, бо знав, що сьогодні ніхто, крім нього, не бенкетуватиме. Та голоси ставали щораз виразнішими; Свидриґайло раз у раз пригублювався до кухля і враз помітив, як повернув до нього голову зображений на кахлі лицар чи то князь. Він був без шолома, довге чорне волосся зав'язалося понтликом за великими вухами, очі мав маленькі, блискучі, і яріли вони нестримною люттю,

яка приховувала страх.

Свидриґайлові це обличчя було дуже знайомим, він подумав, що гончар, покриваючи кахлю рельєфом, мав у пам'яті лик краківського вінценосця; дивний гомін наростав, і врешті князь почув виразний голос:

«Навіщо кличеш мене думками, брате Свидриґайле, у свої полохливі хороми? Адже я поряд, у палаці Вітовта, і ти міг би прийти. Ах, тебе не запрошено… Але ніхто й не прогнав би… Я сам заступився б, адже простив тобі твоє бунтарство і Кам'янець-Подільський віддаю тобі, але й мені потрібна твоя допомога. Вітовт задумав зраду, піди зі мною проти нього й помстися і за свої кривди, які він тобі заподіяв».

«Чи тобі осуджувати чиїсь вчинки, Яґайле, коли твоя дорога до польської корони обсаджена зрадою і підступністю, немов чортополохом? Чи тобі волати о помсту за чиюсь кривду, коли сам тяжкими кривдами протоптував собі шлях до трону?»

«Правду мовиш, – почувся голос з іншої кахлі, і Свидриґайло побачив, як сходить з неї могутня постать старого лицаря у бойовому обладунку. – Це я, литовський князь Кейстут, син Ґедиміна і батько Вітовта. Зійди і стань переді мною, зляканий польський владико, сину брата мого Ольґерда. І згадай. Твій батько, умираючи, залишив тобі литовський престол у Вільні, мені ж, своєму соратникові, звелів сидіти у Тракаї і допомагати спокоєм – неспокійному, честю – марнославному, досвідом – недосвідченому. Ти ж, неза-

гнузданий владолюбче, змовився проти мене, вуя свого, з богопротивними тевтонцями, і тоді я вдарив із жмуддю на Вільно. Ти втік, мов тхір, забувши у своїй перламутровій шкатулці документ ганебної змови. Роз'ярені жмудини забили тоді вола і за дідівським звичаєм над свіжою тушею проголосили мене єдиновладцем Литви. Ти сховався у замку біля містечка Жѐдівського недалеко Вільна й запросив мене на перемовини. Дотоді ще не було братовбивства в нашому роді – я прийшов до тебе із своїм сином Вітовтом. Твої слуги схопили мене й у тебе на очах задушили золотими тороками з мого каптана. Вітовта ж ти посадив у Кревський замок, і його мала спіткати моя доля, якби не дружина Ганна, княжна смоленська. Вона прийшла в тюрму із своєю наймичкою, в її одежі вивела мужа з порубу; наймичку ти розтерзав у безсилій люті, а Вітовта змушений був назвати другим литовським князем, коли він пішов на Вільно із хрестоносцями».

Потріскували соснові поліна в каміні, колихалися сутінки, зблискували і згасали рельєфи на кахлях, і побачив Свидриґайло образ незвичайної краси жінки з пишним чорним волоссям, що спадало з-під високої корони, з темними угорськими очима.

«Ядвіґа!» – прошепотів Свидриґайло.

«Так, – сказала жінка, – я дочка угорського короля Людовіка, який допоміг Казимирові відібрати в Любарта Галичину із Львовом, а потім сам зайняв краківський престол».

«Навіщо про це згадуєш, польська королево, яку нарекли

святою?»

«…І поклали до пори згаслу, ще зовсім молоду, у вічне ложе на краківському Вавелі. Так, мене славитимуть повік польські ксьондзи і шляхта, бо моя краса зробила могутньою польську корону. Але я – жертва. Я ж кохана австрійського герцоґа Вільгельма і була з ним у шлюбі…»

«Немає у вінценосців свого власного життя… Ти ж піддалася умовлянням ксьондзів домініканців, а Вільгельму заплатили двісті тисяч флоринів відступного…»

«І я взяла шлюб з варваром Яґайлом. Зачахла моя краса, і я віддала її у жертву унії Польщі й Литви».

Яґайло: «Чи ж ваші кривди, Кейстуне і Ядвіґо, не окупилися сторицею у переможній битві під Ґрюнвальдом?»

Свидриґайло: «Фарисею! Хіба для того, щоб перемогти католицький орден, треба було окатоличувати Литву й Русь? Чого більше боїшся, перевертню: католицького хреста й меча чи схизми? Якщо ти справді ворог хрестоносців, то чому не поєднаєшся з гуситами проти ордену? Кличеш мене тепер на допомогу? Що ж, прийду. Тільки не як до опікальника, а до послушника моєї волі. Я відірву від тебе Литво-Русь».

Привиди щезли, голоси віддалились, Свидриґайло знову надпив з кухля. Полум'я сліпило, він зиркнув на кахлю, з якої тільки що дивилося на нього ненависне обличчя Яґайла, і здивувався, побачивши замість нього рельєф голови старого Вітовта. Спитав тихо Вітовт Свидриґайла:

«Чому ти чекаєш мого коронування і моєї смерті в ко-

роні?»

«Не втримати тобі її, ти вже старий і немічний. Та навіть якби сильний був, не захотіла б Литво-Русь мати тебе своїм королем. Ти ж католик».

«Обманець ти, Свидриґайле. Надів на себе личину захисника православних, тобі повірили русинські князі й бояри, сам же бажаєш лише влади й особистої помсти. За віщо хочеш отруїти мене на коронаційному бенкеті?»

Знову невідомі голоси наповнили княжі хороми, Свидриґайло крикнув, щоб заглушити їх:

«Ти ще питаєш? Я пригадаю тобі… Після смерті нашої з Яґайлом матері, княгині тверської Уляни, віддав мій брат мою дідизну – Вітебськ – своєму сокольничому. Я убив нахабного слугу, зайняв Вітебськ, а потім, здобувши з допомогою смоленського й рязанського князів Кам'янець на Поділлі, підняв повстання проти Яґайла. Ти допоміг йому придушити бунт, і я з боярами перемишльськими, чернігівськими і стародубськими знайшов захист у твого зятя, великого князя московського Василія, сина Дмитрія Донського. «Месяца июля, 26, 1408 года, – записано в московських літописах, – приде к великому князю князь литовский Свидриґайло Ольґердович служити. Князь же великий Василий Дмитриевич прият его с честью и даст ему град Владимир. И рад бысть князь великий со всеми бояре своими». Тоді ти рушив на Москву. На річці Угрі примирився із своїм зятем, мене ж повернув у свій двір. Я жив у приниженні – гірше смерда,

ти навіть не запрошував мене до столу. А потім ув'язнив, і я промучився у крем'янецькій темниці вісім літ».

«Ти ж увійшов у змову з хрестоносцями».

«А ти не змовлявся з ними, коли після втечі з ув'язнення вертався до Вільна?.. Я ж більше не йду на зговір з ними… Мене визволили з тюрми русинські князі, і перед ними я в боргу… Правда, король забрав мене потім з Констанци до Кракова і примирив з тобою, але ти відсунув мене в Чернігів і Трубецьк. Ви обидва з Яґайлом ненавидите і боїтеся Свидриґайла, тепер же кожен хоче переманити його до себе. А за мене русинські князі клали голови на плаху. То пора мені сказати своє слово. Я заберу твою корону і на чолі русинських князів та бояр піду на Яґайла».

– Піду! – вигукнув Свидриґайло і пожбурив порожній кухоль.

І тоді голоси ураз замовкли, тиша задзвеніла у вухах князя.

Ковані двері зали для учти розчинилися, перелякані кухмістри й креденсери збилися гуртом на порозі, чекаючи бозна за віщо кари від крутого норовом князя; Свидриґайло змахнув рукою, і вони дрібно позадкували; з облицьованого кахлями каміна зникли привиди, і захмелілий князь подумав, що вони вмить перемістилися туди, до червоного палацу Вітовта, куди його, Свидриґайла, не запрошено, але де присутнє чуйне вухо: трефніс[8] Генне.

---

[8] Блазень.

У цього блазня завидна доля. Коли Вітовт після втечі з кревської тюрми перебував у Мальборку при дворі маґістра тевтонського ордену, сталася така оказія. Грали в карти: маґістр, великий комтур і Вітовт, а поза їхніми спинами терся, підглядаючи, вертлявий, худенький, зовсім ще юний блазень, якого маґістр назвав Курчатком[9]. «Банк Вітовта! – закричав нараз трефніс. – Три королі в нього!» Скинули карти, у Вітовта виявилось тільки два. «Де третій?» – спитали комтур і маґістр у зніченого вигнанця. «Третій – він! – показав трефніс на Вітовта. – Хіба Литва – не королівство?»

Незабаром після цього з допомогою хрестоносців Вітовт посів престол у Вільні, а блазня, який напророкував вигнанцеві удачу, маґістр милостиво подарував великому князеві.

Те спокусливе слово «король» не покидало свідомості Вітовта. Його нашіптували до вуха не лише Генне, а й імениті князі та бояри, та роки минали, а королем був Яґайло. Програш у битві з татарами над Ворсклою примусив Вітовта надовго забути про корону.

Одного разу – тоді Свидриґайло жив у приниженні при дворі Вітовта – Генне вигукнув у присутності обох двоюрідних братів: «Нема більших брехунів, як Вітовт і Свидриґайло!» – «Чому?» – запитали його брати. «Бо один каже: «Усе знаю», а не знає нічого, а другий каже: «Не знаю нічого», а знає усе». Вітовт спересердя ударив блазня по лиці. Той скривився і мовив: «Чому ти про себе гірше думаєш, ніж

---

[9] Das Hühnchen – курчатко *(нім.)*.

Свидриґайло?» Свидриґайло за це подарував блазневі куняччу шубу, і відтоді Генне служить двом панам.

Привиди зараз ведуть останню нараду в червоному палаці, куди Свидриґайла не запрошено. Але пізно вночі, коли захмелені русинські бояри будуть куняти або веселитися під дуди скоморохів, прослизне до Стирової башти трефніс Генне й розповість…

Шістдесятип'ятирічний імператор Священної Римської імперії Сиґізмунд I Люксембурзький, тричі розбитий гуситами, але у своїй напористій волі – «щоб у Чехах не залишилося жодного чеха» – несхитний, веде гнучку розмову з польським королем і великим князем литовським, не відступаючи від свого принципу «divide et impera»[10]. Уже десять років, відколи помер чеський король Вацлав IV, горить у самому центрі Європи смертоносний вогонь, розпалений ворогами апостольської церкви. Яґайлові слід забути давні чвари, він вірний слуга римського костела, повинен вислати своє військо під берло Сиґізмунда. Вітовтові слід негайно відкликати з Морави племінника Зиґмунта Корибута, якого він кілька років тому послав своїм намісником у Прагу, – нині не може бути й мови про якихось чеських королів. Так, його вже відкликàв Вітовт, але він знову появився у Празі, і, хоч підтримує патриціат проти таборитів, усе ж православна схизма проникла разом з ним з Литви до Чехів. Нависла небезпечна

[10] Розділяй і владарюй *(латин.)*.

загроза поєднання руських і чеських розкольників, і щоб її відвернути, треба розправитися перш за все з православієм у Литві. Князь Вітовт не в силі цього зробити, але зробить це Вітовт-король.

Нарешті мовлено слово, задля якого Вітовт скликав до Луцька європейських монархів.

Великий князь Литво-Русі сидить у високому дерев'яному кріслі під стіною, завішаною арасом[11], на якому мисливець убиває рогатиною розлюченого кабана. Трійчасті підсвічники освітлюють з двох боків жовте обличчя старого князя. Біля його ніг лежить, скрутившись клубочком, трефніс Генне – у рицарському поясі і блазенському ковпаку.

Перед каміном, повернувшись обличчям до полум'я, стоїть імператор Сиґізмунд. Він сказав своє слово і жде.

Посередині залу в м'якому фотелі – король Яґайло. Червонолиций, довгоносий, у киреї з бобровим коміром. У руці булава із сталевих листів. З лисуватої голови спадають на потилицю сиві завитки, тонкі уста стиснуті. З правого боку біля нього стоїть молодий, сорокалітній краківський єпископ – некоронований король Польщі. Погляд його холодний, обличчя важке, щоки обтягують униз жорстокі кути губ. Усі знають, що за Яґайла говоритиме його alter ego[12] – Збіґнев Олесницький, який колись урятував королеві життя під Ґрюнвальдом.

---

[11] *Арас* – ґобелен, килим.

[12] Друге «я» *(латин.)*.

Сиґізмунд жде Яґайлового слова. Йому потрібні полки польського короля. Йому потрібно відділити Вітовта від Яґайла литовською короною, щоб вони разом не відібрали в нього Прагу.

Вітовт прагне корони відтоді, як йому напророкував її трефніс Генне. Бо ж чи не блюзнірством видається зверхність простакуватого польського короля над витонченим дипломатом і знавцем вшеляких мов та письмен – великим князем Литви? І чи прийме Вітовтові кості литовська земля, якщо після його смерті посяде Вільно син Яґайла – за кондицією Городельської унії 1413 року?

Яґайло останнім часом нічого сам не вирішує – він здався на розум Олесницького.

Монархи мовчать.

– Король повинен мати голову волоську, серце французьке, руки польські, ноги іспанські, – заторохтів блазень, припадаючи до колін Вітовта, він спонукає володарів до розмови.

Заговорив Вітовт.

– Ми, Яґайле, порадились з нашими вірними панами радою, і постанова наша така: я прийму корону від ревного католика імператора Сиґізмунда, аби Литовське велике князівство уміцнити і в спадок нащадкам передати королівство – силою і просторами рівне королівству Польському. Дві корони не ослаблять, а зміцнять нашу унію.

– Дві корони, навіщо дві корони? – пролебедів Яґайло. – Я

віддам тобі свою і впущу тебе на Вавель… Навіщо нам друга корона? – король безпорадно повернув голову до Олесницького.

– Панове, – погляд краківського єпископа вп'явся у пожовкле обличчя Вітовта, – чи не зволите послухати притчу, яка сплила мені на думку, коли великий князь Литви згадав про дві корони… Було це в Данії чи у Свеїв. Якийсь лицар закохався у королеву, за що його осліпили розпеченим мечем. Прийшов він до архієпископа просити зцілення. Той сказав: «Побудуй три монастирі і сім костелів». У великому старанні лицар збудував тридцять монастирів і сімдесят костелів, проте залишився далі темним. Нещасний лицар почав дорікати архієпископові, що той його обманув. «Ти піддався гордині, – мовив екзарх. – Зруйнуй те, чого я не велів тобі будувати, і прозрієш».

– Ой цуп, штири баби – один зуб! – покотився з реготом по долівці Генне.

Вітовт підвівся, спираючись обома руками на поруччя крісла, і застиг, згорблений, усе ще не вірячи, що його посмів так тяжко образити краківський єпископ.

– Ваша священність, чи не могли б ви мені пояснити… – проговорив тремтячими губами великий князь, позираючи то на Олесницького, то на Ягайла, який, здавалося, дрімав у фотелі.

– Можу, – відказав холоднокровно Олесницький, жоден м'яз не здригнувся на кам'яному обличчі. – Литовський

князь піддався гордині і надто не в пору. Ми з'їхалися сюди, щоб об'єднатися перед загрозою Туреччини. Ми з'їхалися сюди, щоб об'єднатися проти схизми, яку розпалив у себе імператор Сигізмунд, давши чехам мученика Гуса – як знамено. Вітовт же плекає розкольницьку мету… Повіжте нам, ваша світлосте, – звернувся єпископ до імператора, – навіщо ви пропонуєте корону великому князеві Литви?

– Я вже сказав, – повернув від каміна голову імператор. – Щоб не дати поєднатися чеським і руським схизматам. Коронований Римом Вітовт матиме змогу власноручно, без краківського посередництва, приборкати православну церкву на Волині, Чернігівщині, Київщині, як це зробив Ягайло в Галичині.

– Ні, – мовив Олесницький, – ви прагнете роз'єднати польсько-литовські сили. Ви ж, великий князю, у своєму засліпленні і марнославстві, самі цього не відаючи, розпалюєте коромолу русинську. Та коромола вже знайшла собі ватажка, він сидить тут, у замку, а ім'я йому – Свидриґайло. Ви примирилися з ним, а він за вашою спиною трактує з українними боярами й князями, які ще марять славою колишнього Галицько-Волинського князівства. Ви хочете з допомогою Свидриґайла створити литовське католицьке королівство на зразок польського, а його вірний поплічник Федір Острозький разом з вождем гуситів Прокопом Лисим увірвалися на Шльонськ, зруйнували на Ясній Горі, що біля Ченстохови, монастир Павлинів і осквернили чудотворний образ Марії.

Ви ще не знаєте про це?

– Горе, горе! – залементував блазень. – Молода шляхтянка без коханця, старе хутро без вошей, старий жид без багатства, Польща без матки боскої Ченстоховської! Горе, горе!

– Цить! – прикрикнув Вітовт на Генне і звівся на весь зріст. – Ваше преосвященство, я не владний над тими, хто покинув мій край. І не на мені лежить вина за Ченстохову. У Флоренції бунт ремісників придушили флорентійські гранди, у Франції жакерію розгромили загони дофіна Карла. Ви ж з королем посилайте своє військо на Шльонськ, адже про це і просить вас імператор. А в Литві я сам знайду силу приборкати коромолу. І Свидриґайла – теж, якщо б він посмів виступити проти мене. А треба вам моєї допомоги – шліть послів у Вільно. Я закриваю конґрес, на якому мене ображено: своєю притчею ви дали мені зрозуміти, що ні я, ні мій народ не вільні… Ваша світлосте, – повернувся князь до Сиґізмунда, – я не міняю рішення і ждатиму корони у своїй столиці.

– Клятвопорушник… – вимовив Яґайло, розплющивши маленькі очиці.

Свидриґайло дізнається про це пізніше. А тепер він підвівся з дубового стільчика, одягнувся у кубрак і попрямував до світлиці. Дверник доповів: прибули русинські бояри.

У світлиці дубовий незастелений стіл прогинався під вагою дзбанків з винами, полумисків з м’ясивом і підливами,

пахло шафраном і гвоздикою, тертим хроном і цибулею.

Князі й бояри – у передсінні їх роздягнули з шуб і шапок слуги – стояли у легкому поклоні. Свидриґайло відсунув з грюкотом стілець, що стояв йому на заваді, швидким кроком підійшов до гостей і теж кивнув головою, якусь мить стояв, приглядаючись до облич своїх сподвижників, ніби оцінюючи здольність кожного.

Слуги в темно-фіолетових каптанах, підперезаних жовтими поясами, збилися гуртом, готові стати за спинами вельмож, як тільки ті сядуть за стіл; Свидриґайло махнув до них рукою, щоб вийшли в сіни, а одвірному наказав стати за дверима.

– До столу, панове! – запросив гостей і сам сів на чільному місці.

Туровський князь Олександр Ніс, товстий, тісно обтягнутий атласним жупаном, і вдвічі молодший за нього князь Василь Острозький, прозваний Красним, сіли праворуч, як найближчі приятелі Свидриґайла, – обидва вони супроводжували його колись з Крем'янця до Констанци; по другий кінець столу, навпроти господаря, примостився старий боярин Михайло Юрша, державець Луцького замку; ліворуч посідали князь Семен Гольшанський – у кірасі й налікотниках, наче прийшов на поле бою, а не на бенкет, і староста Олеського замку Івашко ПреслужичРогатинський.

Свидриґайло ще раз обвів поглядом гостей і зупинився на пещеному безбородому обличчі князя Гольшанського, з

роду Ґедиміновичів, наче вагався починати розмову в його присутності.

Гольшанський відчув вагання Свидриґайла і, відсунувши убік високий кухоль, наче той заважав йому бачити князя, сказав:

– Стародубський князь Жиґмонт Кейстутович, брат Вітовта, з причини хворості не прибув до Луцька, я тільки що звідти. Але він обіцяє тобі підтримку, княже.

– А ти, шваґре Вітовта і стрию королеви Соньки, – Свидриґайло свердлив Гольшанського захмеленими очима, – з ким ти будеш?

– Я – з Жиґмонтом, – відказав твердо князь Семен.

– А коли Жиґмонт піде з Ягайлом? – прискіпувався Свидриґайло.

– Не піде Жиґмонт з польським королем. Він з Литвою буде.

– В'єш вужівочку, князю… А Литва ж то – під ким сьогодні? – Свидриґайло різко повернув голову до Олександра Носа й Василя Острозького. – Що ви скажете, братове?

– Ратники наші готові, – підвівся князь Острозький, поправляючи пояс на гаптованій золотом китайчатій свиті. – На перший поклик готові.

Свидриґайло наповнив кухоль червоним вином, кивнув гостям, щоб наливали й собі.

– Що чув нового про коронацію, Юршо? – спитав у старости Луцького замку.

– Таємно радяться. Але знаю, що після нинішньої ради Сиґізмунд пошле гінця до Відня з наказом, щоб вирушали посли з короною і клейнодами.

– За ваше здоров'я, панове-радо, – надпив Свидриґайло. – Станемо ми при віленському дворі на сторожі корони. А на коронаційному бенкеті вип'ємо за довгі літа литовського короля! – Він закинув голову, перехиляючи кухоль і, витираючи вуса, приховав долонею злобну посмішку. Тоді його погляд упав на Івашка Рогатинського, який пильно дивився на князя і не пив.

– А ти чому постиш, пане Івашку? – вколов очима олеського державця, зі стуком опускаючи кухоль на стіл.

Івашко підвівся.

– Не захотів ти мене нині слухати, коли ми були сам на сам, то запитаю при всіх. Хочу, князю, твердо знати, за що маю випити. Я служив Яґайлові в Рогатині і, називаючись боярином, був рабом львівського старости Одровонжа. Я мав право дати своїй дочці віно лише тоді, якщо вона вийде заміж за католика. Я міг дістати герб і рівність з польським шляхтичем тільки ціною прийняття латинського обряду. Я перейшов служити Вітовтові. Що жде мене і моїх землян у Литовському католицькому королівстві?

Устав і Свидриґайло.

– Я обіцяю вам, панове, коли перейму в спадок литовську корону, правити за вашою радою як провідник усього русинського язика.

– Але ж ти сам католик, князю.

– Блажен-бо муж, іже іде на суд несчестивих, там же за правду глас свій подає. Я ж насильно хрещений у латинство ще малим хлопцем, у Кракові, за велінням Яґайла.

– Але ж давав Яґайлові грамоту вірності.

– Та грамота була скріплена фальшивою печаткою.

– А перед нами якою печаттю заручишся?

– Ось мій сиґнет! – Свидриґайло зняв з великого пальця персня з гербом – золотим вужем між двома дубовими листками – і показав його гостям. Хвилину чекав, лють клекотіла у грудях, врешті він протиснув крізь зуби: – То яке тепер твоє слово, боярине?

– Згода, – відказав Івашко.

Семен Гольшанський повернувся до Свидриґайла і мовив єхидно:

– А ти віддай Івашкові всю Русь – від Луцька до Києва, хай править нею від Литви окремо, і рожай шляхетський губить, і підносить рожай хлопський – пся крев!

– Князю Гольшанський, – підніс голос Івашко. – Русь уже правила від Литви окремо: Київська і Галицько-Волинська Русь. Литва теж правила окремо – там, де жмудь. Тепер нам разом судилося йти, тож не підносьсебе надто високо. Боярин єсьм – шляхетського, як і ти, роду, чому кориш мене хлопською кров'ю? За те, що я боярин православний? То знай: якщо я і поведу своє військо, то тільки на ту межу, яка відділяє латинський світ від грецького!

– Твій замок, Івашку, стоїть якраз на тій межі, і тобі не треба нікуди йти, – уже лагідно мовив Свидриґайло.

– Гаразд, князю. Замку я не здам, ніхто не в силі взяти олеську твердиню. Та стоятиму я там лише доти, доки стоятиме твій Луцьк, пане Юршо. Саме Олесько державою не може стати. Я ж маю відступ – на Волощину.

Похмурий Юрша приязно глянув на Івашка.

– Постоїмо, брате. За віру й землю нашу постоїмо.

– І не самі будемо, – додав Василь Острозький. – Гусити у своїй боротьбі називають православну церкву святою.

На Покровській церкві вдарив дзвін на вечірню.

– На цьому й квит, – сказав Свидриґайло й гукнув одвірного, що стояв, чуйний, за дверима й умить появився на поклик. – Хай зайде челядь, а сторожі скажи, щоб впустили скоморохів, коли прийдуть.

Скоморохів довго ждати не довелося. Першими увійшли до зали дударі в коротких кошулях і вузьких штанях, вони, четверо, вишикувалися у ряд і, підвівши голови з прикладеними до уст дудами, привітали маршовою музикою іменитих гостей.

Імениті гості їли оленятину, зайчатину, птицю, слуги подавали з-за спин миски з яствами, забирали недоїдене. Дударі відняли від губ дуди і хором проголосили:

– Честь-хвалу дайте: на самий перед Господу Богу, Пресвятій Діві, господареві й усім посполу, що суть у тім дому!

Князі й бояри не зважали на привітання, напихали живо-

ти стравами і пили вино. Тоді наперед вийшли трубачі й бубніст, зала сповнилась голосним безладним виском та гримотом, аж свічки гасли в канделябрах – скоморохи домагалися могорича. Хлопчик-танцюрист пішов колом тріпачка і, зупинившись, заголосив, удаючи покривдженого:

– У тому Луцьку все не по-людську: довкола вода – всередині біда-а!

– Та годі, годі, – зареготав Свидриґайло. – Дав Бог попа, а чорт скомороха… Гей, слуги, дайте їм їсти-пити!

Скоморохи трапезували навстоячки, а Івашко Рогатинський придивлявся з-за столу до вусатого красеня гусляра, який стояв позаду в отворі дверей, і здалося бояринові, що цей гусляр схожий на когось із давніх знайомих.

Арсен же відразу впізнав рогатинського пана. Він опустив очі, перехопивши погляд Івашка, ніби чувся винним у тому, що нині зустрічався з його дочкою: у голові не вкладалася думка, що та сама красуня, яка кинула нині екзакторові дукат, а потім вийшла з ним, Арсеном, на Стир, уже тоді, коли він у Рогатині вперше виступив перед людьми у скоморошій туніці, – уже тоді, ще зовсім малою, була боярівною. І треба ж було йому сьогодні йти на луцький ярмарок і на бенкет до Свидриґайла тільки хіба для того, щоб побачити те, чого іще не бачив у Рогатині: велику пропасть, на одному краї якої стоїть він, недовчений спудей і скоморох, а на другому – боярин Івашко, власник маєтків, війська і своєї рідної дочки.

Арсен тримав у руках миску зі стравою, і вперше стало

йому соромно, бо згадалося напімнення Осташка про ковпак з дзвіночками: грати тут і їсти стоячи – не те, що веселити людей на ярмарку і збирати в шапку гроші. Там він – скусник, а тут – жебрак. Арсен подав слугам миску, Івашко усміхнувся до нього, бо вже впізнав, гусляр у цю мить згадав пісню, яку співав у дворі рогатинського пана, ту пісню тоді чула мала Орися; він підійшов до столу, наладив гуслі й заспівав ще раз для неї – дорослої дівчини:

Ой, із-за гори, з-за кам'яної
Відтіль виступало велике військо.
Пан Іван іде, коника веде,
Хвалиться конем перед королем;
Нема в короля такого коня,
Як у нашого пана Івана…

Пісня звучала журно, тож здивувався Івашко, чому печалуються гуслі, мов жебрацька ліра. Він згадав ім'я гусляра, підбадьорив: «Веселіше, Арсене», Арсен, дивлячись убік, тихо водив пальцями по струнах.

Хвалиться стрілов перед дружинов:
Нема в короля такого коня,
Як у нашого пана Івана, —

співав Арсен, а в голові замугичилася лазарева жебранка, почута нині на ринку: «Ой брате мій, брате, сильний багачу,

создай мені хліба і солі», а їй завторували слова волокитного отамана: «Я ж рівня тобі…»; Арсен стрепенувся, пальці забігали скоріше по струнах, щоб заглушити глуз:

Хвалиться луком перед гайдуком:
Нема в гайдука такого лука…

Розпогодилося Івашкове обличчя, бо сподобалась йому бравура, що зазвучала в пісні, складеній мовби для нього, та знову затужила мелодія, і подумав боярин, що цей гусляр добре грав би на весіллі, бо там і туга, й веселість потрібні.

І туга, і веселість… Чого більше буде в його дочки на весіллі? Жура заволокла бояринові очі: тисячі людей, сотні ланів землі йому належать, а по правді – нічого в нього немає, крім Орисі, і ту мусить віддати, не питаючи її волі; мусить віддати за сина можновладного судді Давидовича, щоб з'єднати собі його в союзники, бо тяжка війна гряде, а Давидович за гріш готов і чортові душу продати… Ні, не туги, її досить буде потім, веселощів треба на Орисиному весіллі; Івашко вийшов із-за столу, підступив до Арсена й мовив:

– Ти грав уже в мене, Арсене, я пам'ятаю. То запрошую тебе з братією до Олеська на Стрітення: гратимеш моїй дочці на весіллі. – Він вийняв дукат і подав гусляреві. – Ось тобі завдаток.

Арсен перемінився на обличчі й відступив. Ще дужче здивувався Івашко: диви, який гордий, – дуката не приймає. Він

сягнув у полу жупана і вийняв гривню.

– Спасибі, пане ласкавий! – підбіг хлопчик-танцюрист, що служив у скоморохів і за міхоношу, схопив гривню і за дукатом простягнув руку, та вже дукат упав у широку кишеню боярина. – Спасибі, пане славний! І не турбуйся, приїдемо на самісіньке Стрітення, а то ще й скоріше, бо ж ми де пиво п'ємо…

– Замовкни, кутерного! – прикрикнув Арсен на хлопця і сам злякався свого крику. Що скаже товариство, коли він відмовиться від такого заробітку? Треба погодитися, треба раніш, до Стрітення, в Олесько прийти… – Боярине, – він наставив перед Івашка гуслі, – чому сховав дукат? Ми прийдемо до вашої милості й до дочки вашої милості, кинь дукат, щоб струни відізвалися!

Івашко пильно глянув на Арсена, поволі сягнув у кишеню жупана і пожбурив дукат на гуслі. Загомоніли струни, і наче сама, бо й не водив гусляр пальцями, і губи його ніби й не розтулялися, – проталаніла пісня, якої скоморохи ніколи не співали:

Кому повім печаль мою,
Кого призову к риданію…

– Хто там скиглить? – крикнули разом Свидриґайло й Гольшанський. – Дайте їм вина або проженіть до ста бісів!

Їх викрик заглушили дударі, і гусляр заскородив дрібної,

хвацько підморгнув до вельмож:

Я на бабі ніц не страчу,
Продам бабу – куплю клячу.
Кляча здохне, я облуплю,
А за шкуру панну куплю!

– Отак, отак! Грайте, музики, пийте, панове! – вигукував сп'янілий Свидриґайло. – До ранку веселіться. Блазня, блазня покличте! Де мій Генне?

– А навіщо мене кликати, коли я тут! – викотився з-під стола Вітовтів трефніс, перевертаючись через голову. Він вискочив на стільчик і, трусячи дзвіночками на ковпаку проголосив:

– Я тут найбільший пан! Чому, чому? – тицяв пальцем на вельмож. – А тому, що король має одного блазня, а я вас усіх, мосціпани! Ви хочете сказати, що я ледащо? Тоді – хто ви, коли я так само їм, п'ю і домагаюся плати?

Свидриґайло схопився, крикнув:

– Ти що, не був там, Генне?

– Бу-у-в, бу-у-в! – заскиглив трефніс. – Яке нещастя: весілля без музик, старе збіжжя без мишей, Литва – без короля! Грай, гусляре, сумної, плач разом з нами! – Генне кинувся до Арсена, вхопився за його шию і повис на руках.

Гусляр з огидою вивільнив себе од блазня.

– Одвірний! – гукнув Свидриґайло. – Виганяй усіх непотребних!

У ту мить відчинилися двері, на порозі став споряджений лучник.

– Князю Свидриґайле, – доповів він. – Великий князь Вітовт велить тобі збиратися у дорогу.

Розділ третій
Осташко Каліграф

Першими покинули Луцьк жебраки і скоморохи. Не до веселощів панам, коли вони збираються у дорогу, і не діждешся тоді від них подаянь. Вдома – у палацах і замках – музика до солодких гріхів спонукає, а ялмужна душу від них очищає; у гостях бенкет не обходиться без музик, щедрість же засвідчує про багатство вельможі. У дорозі треба жити стримано, бо найдрібніший гріш може стати в пригоді.

За валом Арсен з братією набрели на жебрацьку юрбу. Відсахнулися убік музики, бо з брами валив натовп – купці, міщани, шляхта, – тож могли б помислити ті, які вчора раділи скоморохам, а погорджували прошаками, що між ними, бродячими людьми, і різниці немає. Арсен ждав, поки ватага старців поплентається до моста на Стирі, але отаман жебраків, одноокий і без правої руки, знову підійшов до гусляра і мовив:

– Чого гордуєш, отроче? Хіба ти не жебрак у сильних світу цього? Чи не ти взяв учора дуката з рук князя, а потім співав пісень, яких вимагав князь, а не тих, що їх душа твоя жадала? Ви чесна братія, а ми черви. Ви граєте, бо в кожного по дві руки, танцюєте, бо на двох ногах стоїте, та ти вчора за Івашковою красунею он як приглянувся, бо маєш двоє

очей. А відітни вам ноги, руки, вибери очі, то й підете по людях із жебрацькою торбою. Бо з таких самих гараздів, як і в нас, ходите по світу. Ти не коли мене зневажливим поглядом і не напускай на нас з прив'язі ведмедя, а послухай… Глянь, – отаман показав на двох сліпців з червоними ямами замість очей, – такими їх випустили хрестоносці з полону, це польські земляни з-під Познаня, за короля воювали. А цей, – отаман ткнув пальцем на старезного діда, – коломенський, за князя Дмитрія віддав обидві руки на Куликовому полі. Я ж скалічів під Ґрюнвальдом, ми з Івашком разом у битву йшли, тільки один за Ґрюнвальд дістав Рогатин, а другий – лазареву суму. Вас урятував Бог від каліцтва, але не від жебрацтва. І жебри ваші не думні…

– Згинь звідси, старче… – з просьбою у голосі сказав Арсен. – Чого ти хочеш від мене?

– Щоб не гордував нами, – сиротами, старими ратниками, зубожілими хліборобами – і не тягнувся до тих, хто нас такими зробив. Добрий, певно, єси, а злим можеш стати. Шкода мені тебе… Ти побачив учора ницих обманців, злочинців, пияків, які повзли до ніг Свидриґайла, і назвав нас усіх щурами підвальними. А хіба серед вас немає таких, які повзають біля стіп вельмож, тільки не на снігу, а по начищених підлогах?

– Ми з блазнями не водимося, діду…

– І ми із злодіями не ходимо в одній ватазі. Глянь, немає їх – дурисвітів з мальованими язвами, подалися туди, куди

йтимуть панські кортежі, меркаторії[13] облягатимуть. Але вони – із нас, так само, як блазні – з вашої кумпанії. За лакомство так легко стати… Та хіба ти вчора не потішав бояр і князів разом з Генне?

Старець хрипко засміявся, вишкіривши пеньки зубів.

– Ходи разом з нами, – сказав, – на наші чесні заробітки…

Арсенові очі заяріли, він у нестямі підвів руку, щоб ударити старого, але затримав кулака: біла старцева борода кучерявилася аж до пояса, і був він схожий на біблійного святого.

– Хай Бог тобі простить за те, що на каліку замахнувся, – прошепотів жебрацький отаман, – я зла не запам'ятаю. Коли біда тебе постигне, шматком прошеного хліба поділюся…

Кивнувши ватазі високим ціпком, він пішов попереду, правий рукав сірячини метлявся на ходу; за ним побрели сліпці, підвівши голови до неба, подибав високий, мов обчімхана від гілок тичка, безрукий дідуган, більше десятка калік побрели дорогою до мосту.

Мовчала скомороша братія, довго дивився Арсен услід жебракам, у душі відтавала лють, переливаючись у терпкий смуток.

Із задуми вивів його веселий передзвін: з брами стрімко виїхали залубні, запряжені парою гнідих коней. Спинами до візника сиділи боярин у бобровій шубі та дівчина у білому кожусі й гарячій шальоновій хустині.

---

[13] Гостині двори.

Орися побачила Арсена і, простягнувши руку, скрикнула:

– Гусляр! Гуслярі, тату… – стишилася знічена.

Та Івашко Рогатинський, заглиблений у свої думи, не чув доччиного вигуку.

Осташко вертався Бродівською дорогою до Олеська. Першу ніч заночував у корчмовому заїзді біля Жидичина, а вранці пішов далі. Почував себе до краю втомленим і скрушно думав, що закінчились, напевно, для нього світові мандрівки, хоч віком він і не старий.

А перша випала йому навесні 1412 року. Тоді-но польський король Ягайло у своєму католицькому запалі перед гнезненським примасом і краківським єпископом перевершив сподівання своїх душпастирів. Він наказав викинути з перемишльської православної кафедральної церкви руські гроби, посвятив її в католицьку і, прибувши до Львова, призначив католицьким архієпископом Яна Одровонжа.

Вчинивши таке богоугодне діло, король вирушив у Городок на лови, а львівський і руський староста Пйотр Одровонж, брат архієпископа, виселив за межі міста цехових майстрів – тих, які не захотіли хрестити своїх дітей у костелі.

Серед них опинився і дзигармістр Онисим, батько Осташка. Притулився він з багатолюдною сім'єю у напіврозваленій халупі на Підзамчі. Батько й сини ходили на заробітки то до млина на Збоївських, то до осадників у Замарстинів і Голоско, мама із старшими доньками мила посуд у корчмі «Брага» біля Татарської брами, менші дівчата простягали руки на

папертях костьолу Марії Сніжної та Онуфріївської церкви. Врешті найстарший Осташко, хлопець хирлявий, та до наук спосібний, покинув злиденний отчий поріг і подався в європейські землі шукати щастя. Було тоді йому за двадцять.

Пішки дійшов до Кракова, звідти – то як купчин, то як ремісник – до Вроцлава і Маґдебурґа, набирався знань у цехових та гільдійських школах. Нарешті прибився до Праги. Дізнавшись, що тут існує alma mater, в якій вчаться юнаки з усієї Європи, з боязню постукав у двері Карлового університету. Ректором був тоді Ян Гус.

Осташко слухав лекції в Ієроніма Празького, проповіді Гуса у Віфліємській каплиці. Отримав звання маґістра вільних мистецтв у той рік, коли в Констанці палало вогнище. Потім разом з празькими гуситами сидів ув'язнений у міській ратуші. 1420 року серед тисячі пражан зустрічав переможця над хрестоносцями – сліпого Яна Жижку, який одне око втратив під Ґрюнвальдом, а друге в битві з німецькими лицарями на Вітковій горі. Тоді пішов Осташко за скорописця до загону Зиґмунта Корибута, посланого на допомогу гуситам великим князем Литви Вітовтом. Звідки міг знати Осташко, що Корибут помагатиме празьким патриціям? Тож коли таборити вигнали Зиґмунта з Чехії, викривши його змову з папою Мартином V, мусив повернутися до Львова й Осташко.

Нікого з рідних не застав на Підзамчі – роком раніше мор спустошив Львів, а з халупи й сліду не залишилося. Тож пі-

шов Волинським шляхом навмання і на другу ніч зупинився в Олеську.

…Дорога обезлюднилась ще вчора. Куди йому, Осташкові, за кінними та й пішими теж. Кволість в'ялила його все більше й більше, він вряди-годи приставав і вдивлявся у сиву імлу, чи не видніє де село, щоб попроситися до хати, бо вже несила йти. Та над білим рівним полем лише кружляло гайвороння і вітер свистів у гіллі тополь і в сухому стеблинні, що стирчало над шкірою снігу.

– Чорне гайвороння на Русь, – простогнав. – Де наш Жижка?

І, наче у відповідь, зателенькали позаду дзвіночки. Він оглянувся і зупинився. З синього туману вихопилися запряжені парою гнідих коней залубні. Вони шугнули повз Осташка, та, видно, помітив його чоловік, що сидів у санях, закутаний бараницею. Він гукнув до візника:

– Стій, Гарасиме! Поглянь, чи то не Осташко плететься он, мов сновида.

– Таж він, – відказав візник, зупиняючи коней. – Я його зразу впізнав, але ж не підбирати вашій милості по дорозі всіляку голоту.

– Голота голотою, а грамотій у нас один, – мовив Івашко і помахав Осташкові рукою.

Осташка в Олеську знали всі. Він появився кілька років тому, а звідки – городяни не відали та й не цікавилися: багато ж люду – торгового, ратного, жебручого – мандрувало

битим шляхом, що проліг з Угрів на Волинь. Осташка добре знали, хоч жив він далеко за кресом города, на узбіччі Білої гори, і називали його Каліграфом, бо умів він писати по-руськи, по-польськи й латиною: його послугами користувалися путні бояри, ленна шляхта, купці, цехмістри і навіть староста Олеського замку Івашко Рогатинський давав йому на перепис грамоти.

– Сідай, Осташку, – боярин зробив місце біля себе. – І який тебе люципер носить у таку стужу? Ще закостенієш десь по дорозі… Невже ти думаєш, що без тебе не відбувся б конґрес на Волині?

– Хай Бог віддячить вам, боярине, – всівся Осташко скраєчку біля старости, і коні рушили. – Я вже справді з ніг падав… Кепкуєте собі з мене, пане Івашку, бо маєте думку, що тільки ратні люди вирішують долю поспільства…

– А ти думаєш, що літописці – теж? То має щастя наша поспільність, що я затримався учора в маєтку Давидовича біля Шепеля. У свата мого будучого… судді нашого… – Івашко сказав це з притиском, наче не бажав зайвих розпитувань, помовчав, потім додав тим же жартівливим тоном: – Бо якби не наздогнав тебе, то ти б і закоцюб…

Осташко глянув на Орисю, закутану бараницею, вона прокинулась і дивилась на батька синіми холодними очима. Здивовано зиркнув на боярина.

– Дочку свою за сина Давидовича віддаєте? – перепитав.

В Івашка невдоволено поморщилось чоло, Каліграф

знітився і чемно вклонився Орисі:

– Щасти тобі, дівчино…

Вона промовчала, тільки перевела холодний погляд на нього, і згадався Осташкові скоморох Арсен і його слова: «А ми де пиво п'ємо…»

«Невістка Давидовича. Аякже… Вона дочка боярина. А ти, Арсене, і далі питимеш у багачів пиво, не знаючи того, що воно відібране від тебе і подане тобі як милостиня. Ти і в Давидовича питимеш, коли покличе, і не пектиме тобі ялмужна, хоч, може, десь і сплесне на твоїх гуслях плач. Плач дитини, яка не знає, що її болить. Болить-бо тільки усвідомлений біль. І будеш дивитися на цю Орисю чи на іншу – не гідний її любові скоморох, який грає на бенкетах у вельмож. А бачив же я, бачив шпільманів[14] з псалтеріонами в руках, які йшли попереду Жижки на Кутну гору, де було розгромлено військо Сиґізмунда! Де наш Жижка?»

Осташко позирав на боярина: чорні вуса і борода окреслили міцні м'ясисті губи, з-під кущистих брів дивилися у простір темні очі – видно, дочка у мами голубизну взяла, – про щось думав Івашко: упертість і сила зібралися у погляді й на стужавілому обличчі. І згадався Осташкові Свидриґайло, якого бачив учора, – була подібність в обличчях цих двох мужів. Свидриґайло – наш Жижка? О, ні… Він – ображений Яґайлом і Вітовтом литовський князь. Тому лютий. Болить йому булава, до якої ще не дотягнувся, а не українна Русь.

---

[14] Вуличні співаки.

Де той, який сперся б на лють Свидригайла, але усвідомився русинським болем? Може, ти, Івашку Рогатинський? Але ж ти родичаєшся і береш собі в перші дорадники Давидовича – здиру, який неправими судами нагарбав маєтків по всій Червоній Русі.

– Про що думаєте, боярине?– спитав Осташко.

– Рать буде, – відказав тихо староста. – Буде остання рать.

– Ви ж до весілля готуєтеся, пане Івашку, а не до раті.

– В'їдливий ти, Каліграфе. А мені потрібна підтримка Давидовича. Ти цього не розумієш…

– А люд піде за нього воювати?

– Люд, люд… Отара йде за вожаком… А ти, ти що робитимеш, коли почнеться? Писатимеш і далі свій літопис?

– Писатиму.

– Навіщо? Кому який хосен з того писання?

Осташко довго мовчав, а потім заговорив:

– Ішов убогий пілігрим на прощу крізь гірські нетрі, посковзнувся і впав у яскиню, звідки виходу не було. Наступила зима, замерзали на льоту птахи, мороз добирався до серця пілігрима, холодний сон склеплював його повіки. І тоді, коли вже й рушитись не міг, він побачив соболя, який проскочив неподалік нього у вузьку ущелину і зник. «Є вихід! – вигукнув пілігрим. – За три кроки від мене!» І замерз на лютому морозі, і слова його замерзли теж. Надійшов тою дорогою другий пілігрим, і настигла його така сама доля. Близилось до весни, та не було жодної надії вийти

звідси. Зм'як сніг, пожуркотіли струмки, і розмерзлися слова загиблого. Почув їх другий пілігрим, знайшов за три кроки від тліну ущелину, вийшов на волю і заспівав пісню во славу своєму попередникові, який залишив йому дороговказ, хоч сам ним і не скористався…

– Мудра притча, – сказав Івашко. – Тільки віщуєш ти нею нам не перемогу, а смерть.

– Мертві сраму не імуть… Та прокладеною дорогою, хоча б початком її, підуть інші.

До Олеська добралися надвечір. Візник зупинив коней перед валами на передмісті за Брамою. Осташко подякував старості і подався протоптаною у снігу стежкою на Циків, за яким бовваніла Біла гора. Зупинився біля воріт Галайди. Зайти б до приятеля – якби не Галайда, хто знає, де жив би тепер Осташко. Але тихо було на подвір'ї, – нема, певне, господаря дома, Галайду чути на все передмістя, коли він за роботою.

…Тоді, коли Осташко вперше опинився в Олеську, він перейшов уздовж незнайомим містом від Пушкарні до Брами і, не наважуючись пускатися в дорогу під ніч, попросився на нічліг до кушніра – той саме розвішував готові кожухи на подвір'ї.

«Заходи, заходи, заночуєш у Галайди!» – загалайкав кушнір з видубленим, немов юхт, обличчям. Він запросив подорожнього до хати й без кінця теревенив: за якусь годину Осташко вже знав усе про Олесько. Передусім дізнався, що

ота велика калабаня посередині міста названа Галайдовим морем на його честь. Це колись, збувши добре кожухи на ринку, так напився, що, йдучи додому, забрів у калюжу і верещав як на пуп: «Рятуйте, хто в Бога вірує, у морі тону!»

«Що за твердиня он там, на горі? Понад сто років їй… Кажуть, ще за Юрія Тройденовича, князя галицького, збудували сей замок, а коли Юрія отруїли в Луцьку, захопив фортецю Любарт. Ну, а потім з рук до рук. Були там ляхи й угри – хто не був. Слава Богу, Вітовт посадив у замку руську залогу, то й нам легше…»

«Про маґдебурію питаєш? Ні, ще не запроваджена, проте й тут дає себе знати шляхетська хартія, яка прирівнює ляха до пана, а русина до хлопа… Але хто ти такий і що робити вмієш?»

«Зі світу я, добрий чоловіче, – відказав ухильно Осташко. – А вмію писати».

«Е-е, та це маєтність! – вигукнув кушнір. – За таким умінням і волосним суддею станеш. Залишайся тут, мандрівниче, коли ніде роду не маєш. Не пропадеш. У місті, правда, людно, але на Вороняках, сам бачив, опустіла одна хатина. Я поведу тебе завтра».

…Не чути Галайди – п’є десь загарливець. Осташко ще постояв трохи і подався у бік гір.

На схилі Білої гори, що на Вороняках – горбатому подільському хребті, який розігнав текучі води на північ і на південь, – притулилася хатина Осташка.

Крізь мале віконце видно увесь Олеськ. Перед залучиною валу, що проступив темною дугою над сніговою завією, втопилися у зацвілих інеєм садах Теребіж, Циків і Волуйки; за валом, що наїжився частоколом і низькими баштами, мріє гостроверха ратушева вежа, до ратуші підсунувся прямокутний майдан. То ринок, двічі на тиждень галасливий; поблизу ринку, в самій середині міста, блищить льодяним дзеркалом кругле озеро – Галайдове море. В різних кінцях города із гущі домів та склепів вистрелили бані трьох дерев'яних, критих ґонтом церков, а далі, аж за північним валом, ледве видніють заолеські села – Юшковичі, Ожидів, Кути, що принишкли на молочній рівнині.

На схід від міста, на віддалі гарматного пострілу, звелася з рівнини до неба Лиса гора, увінчана овальним замковим муром і високою гранчастою баштою. До замку крізь непрохідні влітку болота, що киснуть над гнилою Ліберцією й кожушаться рідким вільховим лісом та чагарями, ведуть дві обсаджені липами дороги: зі сходу – до Бродівської брами, із заходу – до Львівської. Перед нижнім валом дороги обриваються звідними мостами, що зяють, немов відкриті пащі турів.

Тяжко добратися непрошеному до Олеського замку, в якому міцну залогу тримає Івашко Рогатинський.

Осташко сидів біля віконця, дивився, як обкутується замкове громаддя синюватим смерком. Звечоріло вже, погасли світелка, сивою пеленою закрилося місто, тільки замкова ба-

шта чорно бовваніє і чутно, як перегукуються вартові.

Меркнуть у темені обриси Олеського замку, фортеці, що стоїть посередині ланцюга, який закайданив Галицьку Русь від Кам'янця по Холм. А в ньому господарем Івашко Рогатинський – ратоборець з сильною рукою.

Осташко відійшов од вікна. Хукаючи з холоду в руки, присів до столу, на якому стояв каламар з тростиною і лежав папір. Засвітив свічку.

«А що я повинен робити, коли моя зброя – не меч, а трость?»

«Давид, сідаючи, клав персти на живії струни, ми ж беремо трость скорописну, чорнило і папір і кладемо письмена…» – згадався Осташкові біблійний вірш.

«А на більше я не здатний… Що вдіяти можу?

Та я знаю: кожен стільки винен своїй отчизні, скільки він може дати їй при його здольності й умі. Слабі в мене ноги, не втримають у стременах на дикому огирі; м'яке в мене серце – мліє воно, коли побачу живу черлену кров; нікчемне моє тіло – загрузло б у землю під тягарем сталевого панцира; рука моя зігнеться мов лоза, коли б я спробував підняти булатний меч. Але дав мені Бог зіркі очі й бистру пам'ять, я постиг таємниці письма, і легка трость у пальцях дивно послушна моїй волі – гаптує вона те, що відчула моя душа і осмислив мій розум. Уся сила моя у трості скорописній. Тож коли я – не здатний ні до борті, ні до раті, ані до сохи – затрую для лакомства мережу думок своїх олжою, хай усохнуть три персти

на десниці, які тримають трость, і хай забуду я таїну письма…»

Чутно, як перегукується варта на сторожових вежах нижнього замкового валу, дзвенять металом зброярі в зброярні, не сплять – готується до раті руська залога.

«Напевно, я нікчемою здаюся тим, що тримають напоготові списи, бердиші, алебарди й гаківниці. Та ніхто не знає того, що легка трость стає тяжчою від залізного келепа, коли виписуєш на папері слово, яке повинно увічнити діла нині живущих, яке повинно жити ще й тоді, коли на місці калюж крові зарясніють кетягами кущі калини, а поламані вістря списів переміняться у червоний пісок.

Зброярі нагострюють мечі і сушать порох у баштах, я ж розстеляю думки свої, з яких хочу викувати правдиве слово».

Розділ четвертий
Трістан та Ізольда

Широким світом ходив Трістан, шукаючи Ізольди Злотокосої.

Триста років сповіщали про нього і про неї французькі трубадури:

«Сеньйори, сеньйори! Чи не бажаєте ви послухати прегарну повість про любов і смерть?»

І голосили німецькі мінезінґери:

«Слухайте, як у великій радості й печалі кохалися вони і як померли».

І плакали чеські шпільмани:

«Багато зазнали вони переслідувань і вигнань, але вбити кохання ніхто не міг».

«І померли вони разом од нестерпної муки – тіло з тілом, уста з устами», – заспівали й русинські скоморохи.

Широким світом ходив Трістан і приблукав на Галицьку землю.

Зима зустрілася з весною задовго до Стрітення. Вранці несподівано подув з Гологорів на Вороняки теплий вітер, наче прорвався враз з їх гарячої утроби. Півдня шугали білі стріли з Підлиського хребта на Гавареччину, яка багато днів

проспала, засипана снігом, у глибокій вижолобині; до вечора сніг зм'як, мов глина у пальцях гончаря, а вночі задзвеніли струмки. Вони наздоганяли один одного, збігаючи з горбів, зливалися і квапилися з обох схилів гір – котрі до Стрипи й Серету, котрі до Стиру й Бугу – розмивали кригу на ріках, й другого дня рушили до морів весняні води.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.